

Siklósi Iván *

Custodia-felelősség és dologrongálás a klasszikus római jogban**

1. Problémafelvetés, a *damnum ab alio iniuria datum*ért való felelősség szerződési úton történő kikötése a préklasszikus korból származó források tükrében, valamint a Iav. D. 9, 2, 57 elemzése

A préklasszikus korból származó szövegek alapján nézetünk szerint a tételes jog szintjén valószínűleg a haszonkölcsön-szerződés kapcsán, a *commodatarius* kizárólagos érdekeltiségére, ill. az ilyen szerződések gyakoriságára tekintettel már a préklasszikus korban kialakult és a klasszikus római jogban igen tág körben alkalmazott, az eladót és az idegen dolgot őrző érdekelt adóssokat terhelő *custodia*-felelősség (az ingatlanokat, valamint egyes rabszolgák [*servi non custodiendi*] ellopását leszámítva) elsősorban a lopásért fennálló felelősséget jelentette, az *actio furti* aktív legitimációjának kiterjesztése mellett.¹ (Kaser nézetéhez csatlakozva leszögezhetjük, hogy az *actio furti* aktív legitimációjának a *custodia*-kötelezett adósra történő kiterjesztése nemcsak a *custodia*-kötelezettség velejárója, mert az aktív legitimáció kiterjesztésének jogpolitikai indoka — számos, nem csak a *custodia*-felelősség területére tartozó forrásszöveg² tanúsága szerint is — általában a nem csak a *custodiával* összefüggő érdekeltiségben jelölhető meg.)³

Ismert, hogy az objektív *custodia*-felelősség a klasszikus korban kazuisztikus jelleggel meghatározott egyéb *casus minorok* (pl. egérrágás⁴) esetén is fennállt. Fontos e tekintetben hangsúlyozni, hogy a *custodia*-felelősség nem általában a *vis maior* határáig terjedő valamennyi káreseményre, hanem csupán egyes, a *vis maior* szintjét el nem érő, a forrásokban kazuisztikus jelleggel meghatározott balesetekre terjedt ki.

Rablásért,⁵ valamint — és az alábbiakban ezt a tételt szeretnénk bizonyítani — más személy által elkövetett dologrongálásért nagy valószínűség szerint az egész klasszikus korban nem állt fenn objektív *custodia*-felelősség.

Az amúgy is meglehetősen problematikus és a szakirodalomban sokféleképpen értelmezett *custodia*-felelősséggel összefüggésben az egyik legnehezebben feltörhető dió az érdekelt adós *damnum ab alio iniuria datum*ért való felelősségének fennállása, ill. e felelősség mibenléte. Régóta sok fejtörést okoz az idegen dolgot őrző érdekelt adós felelősségének a harmadik személy által elkövetett dologrongálásra való kiterjedése, ill. a *damnum ab alio iniuria datum*ért való felelősség mikéntje, valamint annak elvi alapja.

E vonatkozásban — különösen szembetűnő ez a lopásért fennálló *custodia*-felelősség gazdag kazuisztikájához képest — csupán kevés forrásszöveg maradt ránk.

Érdeemes megvizsgálunk a kérdéskört mindenekelőtt a szerződési gyakorlat szemszögéből. Újabb kutatásaink során ugyanis számos forrásbizonyítékot találtunk arra nézve, hogy a szerződési gyakorlatnak a *custodia*-felelősség kialakulása, ill. fejlődése szempontjából is nagy jelentősége lehetett. Márpedig tény, hogy már a préklasszikus korból származó források között találunk olyan szövegeket, amelyek talaján legalábbis elvileg fölvethető a *damnum ab alio iniuria datum*ért való felelősség szerződési úton történő kikötése.

Vizsgáljuk meg e vonatkozásban elsőként az alábbi Alfenus-töredéket:

In lege locationis scriptum erat: 'Redemptor silvam ne caedito neve cingito neve deurito neve quem cingere caedere urere sinito'. Quaerebatur, utrum redemptor, si quem quid earum rerum facere vidisset, prohibere deberet an etiam ita silvam custodire, ne quis id facere possit. Respondi verbum sinere utramque habere significationem, sed locatorem

potius id videri voluisse, ut redemptor non solum, si quem casu vidisset silvam caedere, prohiberet, sed uti curaret et daret operam, ne quis caederet. (Alf. D. 19, 2, 29)⁶

A fragmentum Mayer-Maly szerint teljes egészében „romlatlan”,⁷ és ebben igazat is adhatunk neki. Az Alfenus által ismertetett haszonbérleti szerződést a következő kikötéssel (*lex locationis*) kötötték meg: a bérlő az erdőt nem vághatja ki, a fák kérgét nem hántolhatja le,⁸ az erdőt nem égetheti le, és másnak sem engedheti meg ugyanezt, tehát a bérlő meg kell, hogy akadályozza, hogy más a fákat lehántolja, a fákat kivágja, vagy az erdőt felégesse. A szerződési kikötés tkp. olyan gyümölcsöztetési jogot biztosít a haszonbérelőnek, amelynek gyakorlása során a dolog állagát épségben köteles megőrizni (*salva rerum substantia*).⁹

Meglehetősen világos szerződési kikötésről van szó. A konkrét esetben az a kérdés merült fel, hogy a haszonbérelő csupán megakadályozni köteles-e a fák kivágását etc., ha valakit meglátott, aki a fentiek közül valamit tesz, vagy pedig köteles-e az erdőt úgy őrizni (*custodire*), hogy senki ne legyen képes azt megtenni.

Alfenus *responsum*a szerint a *sinere* mindkét jelentést magában foglalja, de úgy tűnik, a bérbeadónak (*locator*) inkább azt kellett kívánnia a bérlőtől (*redemptor*), hogy a bérlő ne csupán megakadályozza annak vonatkozásában, akit véletlenül meglát, a fák kivágását, de hogy gondoskodjék arról és tegyen meg minden olyan „elővigyázatossági” intézkedést is arra nézve, hogy senki se tudja a fákat kivágni.

Alfenus tehát több lehetséges esetvariációról tesz említést a szöveg első részében, ill. a szerződési kikötés ismertetése során, később viszont csak az erdő (ill. a fák) kivágásáért való felelősséget vizsgálja.

Kandidátusi disszertációjában¹⁰ olvasható elemzése során Molnár Imre kifejti, hogy Alfenus ebben a szövegben a *conductor* kötelezettségeit ismerteti, és ennek kapcsán hangsúlyozza, arról van szó, hogy a *conductor* ne engedje senkinek sem a fákat kivágni. A *conductor*nak őriznie kell az erdőt, és kötelessége nemcsak a véletlenül elfogott tolvajokkal szemben eljárni, hanem feladata az erdő őrzése is, így köteles megakadályozni, hogy idegen személy a fákat kivágja. Molnár szerint kétségtelen, hogy a szöveg bizonyos félreértésre ad okot, ugyanakkor Molnár azt is megállapítja viszonylag rövid és nem is a tényállás valamennyi elemére kiterjedő elemzésének eredményeképpen, hogy „egyszerűbb volt a bérlőt az objektív értelemben vett őrzésért is felelőssé tenni”. Egy későbbi tanulmányában viszont Molnár már arra hívta fel a figyelmet, hogy ebben a szövegben nem szerepel a *praestare* ige,¹¹ amely viszont a *commodatarius* már a préklasszikus korban fennálló *custodia*-felelőssége kapcsán releváns több forrásszövegben (Ulp. D. 13, 6, 5, 3; Ulp. D. 13, 6, 5, 6; Ulp. D. 13, 6, 5, 9) is szerepel. Felelősségi monográfiájában pedig Molnár kifejezetten azt írja, hogy „inkább minősíthető őrzési tevékenységnek Alfenus egy másik szövege is”, ahol Molnár szerint nem lehet szó *custodia*-felelősségről, „mivel az erdőt nem lehet úgy őrizni, hogy abból ne lehessen lopni, mert az nem olyan, mint pl. egy ló”.

Ezzel szemben azonban szeretnénk rámutatni arra, hogy a konkrét esetben nem csak magának az erdőnek, hanem az összes fának az őrzéséről van szó, amelyek vonatkozásában a kivágás, azok ellopása, lehántolása, ill. a fák égetés útján történő megrongálása már minden további nélkül elképzelhető, így a *custodia*-kötelezettség nem feltétlenül általában magával az erdővel, hanem az egyes fákkal kapcsolatban is felmerülhet. Az ingatlan valóban nem lehet ellopni, az erdő fáit azonban már igen, ezzel kapcsolatban pedig a *custodia*-felelősség is felmerülhet, ill. a *custodia*-felelősség nézetünk szerint általában az ingatlanok esetében is szóba jöhet, amely ugyan kétségtelenül más minőségű őrzési felelősséget jelent, mint az ingók esetében, de álláspontunk szerint a *custodia*-felelősség köréből az ingatlanokat nem lehet kizárni. A fák kérgének lehántolását és az erdő felégetését pedig *damnum iniuria datum*ként értelmezhetjük, méghozzá, ha nem a bérlő, hanem harmadik személy hántolja le a fákat, ill. égeti fel az erdőt, akkor *damnum ab alio iniuria datum*ként.¹² Ha a *silvam custodire* kitételre

támaszkodva és egyéb megfontolások alapján a fragmentumot a *custodia*-felelősség példajaként értelmezzük, abból akár még a *silva* őrzőjének — mint *custodia*-kötelezettnek — a harmadik személy dologrongálásáért való felelőssége is levezethető lenne. Ez merész spekuláció volna, ha tételes jogi szinten közelítenénk a problémához. A fragmentumban azonban egy konkrét szerződési kikötésről van szó — annak pedig nem lehetett különösebb akadálya már a préklasszikus korban sem, hogy egy ilyen tartalmú kikötés esetén akár a *damnum ab alio iniuria datum*ra is kiterjedjen a bérlő felelőssége. Látni fogjuk, hogy a harmadik személy által elkövetett dologrongálásra valószínűleg az egész klasszikus korban nem terjedt ki a *custodia*-felelősség — éppen Alfenus idejében került volna erre sor? Ezt eléggé valószínűtlennek tartjuk, de csak tételes jogi szinten; a szerződési gyakorlat tekintetében ennek lehetséges fennállását elvileg elismerhetjük már a préklasszikus korban is. Magára a *custodia*-felelősségre kockázatos ugyan következtetni a fragmentum alapján, mindazonáltal egy ilyen konklúziót nem tekinthetünk teljesen megalapozatlannak sem. Az egész erdő őrzése tekintetében talán tényleg túlzott követelményt támasztana a *custodia*-felelősség, az egyes fák tekintetében viszont ez nagyon is elképzelhető; azok *furtum* és *damnum iniuria datum* tárgyai is lehetnek, az ezekért fennálló, vétkességtől független felelősség pedig *custodia*-felelősség is lehet. Mégis megnyugtatóbbnak tűnik talán az a kevésbé radikális értelmezés, amely szerint az erdő őrzése ugyan a *conductor* kötelezettsége, ennek elmaradása pedig *culpa* — ilyen interpretáció esetén pedig a szöveg nem a *custodiáért*, hanem a *culpáért* való felelősség példajaként idézhető. Elvileg azonban a *custodia*-felelősség szempontjából történő értelmezés sem kizárható. Ez esetben pedig megkockáztathatjuk, hogy a *custodiens damnum ab alio iniuria datum*ért is felelt már ekkoriban is, ha a szerződésből ez kifejezetten következett — noha a konkrét jogeset elsősorban a fák kivágásáért (és esetleg azok ellopásáért) való felelősségre vonatkoztatható elsősorban.

Külön szerződési kikötés alapján *custodiáért* (és *damnum ab alio iniuria datum*ért is) felel a haszonbérlő — értelmezésünk szerint — az alábbi, Paulus által epitomált Alfenus-töredékben foglalt tényállás alapján:

Colonus villam hac lege acceperat, ut in incorruptam redderet praeter vim et vetustatem: coloni servus villam incendit non fortuito casu. Non videri eam vim exceptam respondit nec id pactum esse, ut, si aliquis domesticus eam incendisset, ne praestaret... (Paul. D. 19, 2, 30, 4)

A jogesetben a haszonbérlő (*colonus*) olyan kikötéssel („*lege*”) vett bérbe egy villát, hogy azt a *vis maior*tól (a szövegben *vis* szerepel csak, de azt fenntartásoktól mentesen *vis maior*nak lehet tekinteni) és a *vetustastól*, vagyis a villa „öregedésétől”, elhasználódásától eltekintve épségben fogja visszaszolgáltatni. A *colonus* rabszolgája azonban felgyűjtja a házat, mégpedig nem „*fortuito casu*”. Alfenus (talán Servius nyomán, mint más esetekben¹³) azt a *responsumot* adta, hogy ez a fajta *vis* nem tekinthető kivételnek, és hogy a felek nem kötöttek olyan megállapodást, hogy a bérlőnek nem kell helytállnia azért, hogy a rabszolgája gyűjtötte fel a házat.

Ez a textus is az irodalomban igen sokat vitatott források közé tartozik.¹⁴

Molnár Imre¹⁵ szerint a szövegben szereplő *casus fortuitus* pontosan illeszkedik a szövegbe, ezért nem tekinthető interpolátnak; e kitétel nélkül Molnár szerint nem is volna értelme a jogesetnek. Alfenus valóban épp azt hangsúlyozza a szövegben, hogy azért nem lehet kimentés céljából *vis maiorra* hivatkozni, mert az a rabszolga hibájából történt — ha az adósnak felróható, hogy a dolgot *vis maior* érte, akkor pedig felel érte más szövegek tanúsága szerint is. Ebben a tényállásban a bérlő rabszolgája okozta a tüzet, és ezért a rabszolgának felróható tűzvészokozásért felel kontraktuális alapon a *colonus* a bérbeadó irányában.

A szöveget a hazai szakirodalomban Földi a másért való felelősség szempontjából elemzi, széles körű szakirodalmi apparátusra támaszkodva. A textust Földi szerint is lényegét tekintve eredetiként lehet elfogadni.¹⁶ Földi a fragmentum kapcsán vizsgálja azt a problémát is, hogy milyen kereset jöhet még szóba a kontraktuális kereset: az *actio locati* mellett. Kétségtelen, hogy a fragmentum meglehetősen tömör szövegezésű. A büntetőkereset (*actio legis Aquiliae*) említésének elmaradása Földi álláspontja szerint adódhat abból, hogy Alfenus csak a vitára okot adó és gyakorlati szempontból leglényegesebb kontraktuális jogkövetkezményekkel foglalkozott, de az is minden további nélkül elképzelhető, hogy a szöveg esetleg már Paulus, vagy legkésőbb a kompilátorok idején erőteljes restriktiót szenvedett.¹⁷ Nézetünk szerint a büntetőkereset említése hiányának egyetlen érdemi oka lehetett, mégpedig az, hogy a dologrongálás keresete mindig is *mixta actio* volt, a források alapján ez nézetünk szerint egyértelműen verifikálható.¹⁸ Ha pedig nem lehet halmozni a reiperszekutórius keresetet az *actio legis Aquiliae*-vel, akkor annak említése nyilván teljességgel fölösleges lett volna az adott szövegben, amely a *Digesta* 19. könyvének 2., a *locatio conducti*óról szóló titulusa alatt nyert elhelyezést, és nem a *Digesta* 9. könyvének 2., a *lex Aquili*áról szóló titulusában. A büntetőkereset említésének hiányát tehát semmilyen szempontból sem lehet felróni a jogtudósoknak vagy a kompilátoroknak.

Ami nagyon fontos számunkra, az az, hogy Alfenus kifejezetten a szerződési kikötést értelmezi, és annak értelmezése útján oldja meg a bérlői felelősség kérdését; ennek jelentőségét Földi is kifejezetten hangsúlyozza.¹⁹

Ami számunkra kiváltképpen fontos e fragmentum tükrében, az az, hogy az itt tárgyalt bérlleti kontraktusban foglalt kikötés szerint lényegében a *custodia*-felelősség elvállalásáról is szó van. A megállapodás ugyanis úgy szövelt, hogy a bérlő az erőszakos behatásoktól és az elhasználódástól eltekintve épségben köteles visszaszolgáltatni a villát; ebből arra lehet következtetni, hogy minden más eseményért, így a mai jogi latinságban *casus minor*oknak nevezett eseményekért való felelősséget felvállalta. A konkrét jogesetben szereplő *incendium* ugyan egyértelműen *vis maior* lenne, azonban azt a rabszolga a konkrét jogesetben vétkesen idézte elő; a bérlő pedig felelősséggel tartozik a rabszolgája által okozott tűzvészért, és az *actio locati* alpereseként kontraktuális alapon kártérítéssel tartozik a bérbeadó irányában. A szerződési kikötés tehát nézetünk szerint azt bizonyítja, hogy a szokásos mértékű felelősséget — Alfenus korában még nem terhelte a tételes jog szerint *custodia*-felelősség a haszonbérlőt — a felek külön kikötéssel megszigoríthatták; ez a jogesetben említett megállapodás azonban még szigorúbbnak tűnik, mint a később a *locatio conductio* keretében rendszeren fennálló, elsősorban viszont a lopásra (továbbá egyéb, kazuisztikus jelleggel megállapított *casus minor*oknak nevezhető eseményekre) kiterjedő objektív *custodia*-felelősség, hiszen itt a *vis maior* határáig terjedő minden kárért való felelősség elvállalásáról van szó — az ingatlan természetesnek mondható elhasználódását leszámítva. Nézetünk szerint az egész jogeset a *custodia*-felelősség témakörében is tárgyalható: a *colonus* a háznak a rabszolga általi felgyújtását emberi erővel elháríthatta volna, erre azonban nem került sor, és mivel az *incendium*ot a rabszolga okozta, ez megalapozza a *colonus custodia*-felelősségét — amit a konkrét szerződési kikötés rögzített.

Ha pedig még egy szinttel tovább lépünk, akár azt is mondhatnánk, hogy a jogeset a haszonbérlőnek a harmadik „személy” (a *colonus* rabszolgája) által elkövetett dologrongálásért (*damnum ab alio iniuria datum*) való, a szerződő felek által előírt felelősségéről szól. Mint látni fogjuk, a harmadik személy által elkövetett dologrongálásért valószínűleg az egész klasszikus korban nem állt fent objektív felelősség; de ha ezt a nézetet elvetnénk, és el is fogadnánk azt az álláspontot, hogy a klasszikus kor kései szakaszában már igen, akkor is szinte abszurd volna erről már Alfenus idejében beszélni — de csak tételes jogi szinten! Ugyanis ha a konkrét szerződési kikötést tartjuk szem előtt, és mivel a harmadik személy károkozása kétségtelenül nem *vis maior*, akkor talán mégis lehet arról beszélni, hogy

az ilyen káreseményekért fennállt az objektív felelősség már a préklasszikus korban is, ha a szerződési kikötésből ez következik.

E minősítéseket illetően egyébként is indokolt a kellő óvatosság; a források alapján látni lehet, mennyire vitatott volt pl. a rabszolga szökéséért fennálló felelősség még a klasszikus kor későbbi szakaszában is. Így pl. a D. 13, 6, 5, 6 kapcsán láthatjuk, hogy a haszonkölcsönbe vevőnek a rabszolgáért fennálló *custodia*-felelőssége a rabszolga szökésére tekintettel vitatott volt már a *veteres* körében is; a D. 13, 6, 5, 13 alatt fölvetett *ulpianusi fragmentum* tanúsága szerint pedig, amennyiben a rabszolga a tállal együtt megszökött, a haszonkölcsönbe vevő nem tehető felelőssé, hacsak magában a szökésben nem volt vétkes; és a D. 6, 1, 21 alatt szereplő textusban is vitatott a tulajdoni *per jöhizemű alperesének* a rabszolga szökéséért fennálló felelőssége. Arról nem is szólva, hogy ingatlan esetében is sokan vitatják a *custodia*-felelősséget, márpedig a most vizsgált fragmentumban egy villáról van szó, és e villa haszonbérlőjének rabszolgája okozza a kárt, amelyért a haszonbérlőt a konkrét esetben *Alfenus* felelőssé teszi. Többszörösen vitatott kérdésekről és súlyos, koncepcionális problémákról van szó, az óvatosság már csak azért is fontos, mert korántsem gondoljuk, hogy e kérdéseket éppen mi és éppen most fogjuk teljesen megnyugtatóan megválaszolni.

Az biztos, hogy a klasszikus kor korai időszakában még semmilyen körülmények között sem merült fel a *custodia*-kötelezett felelőssége a harmadik személy által elkövetett dologrongálásért, legalábbis tételes jogi szinten (a továbbiakban nem a szerződési gyakorlatra tekintettel, hanem a tételes jog fejlődése szempontjából kívánjuk vizsgálni a problémakört).

E tekintetben egy *Iavolenus-fragmentumra* szeretnénk hivatkozni, ahol a jogtudós *Labeo* döntését ismerteti:

Equum tibi commodavi: in eo tu cum equitares et una complures equitarent, unus ex his irruit in equum teque deiecit et eo casu crura equi fracta sunt. Labeo negat tecum ullam actionem esse, sed si equitis culpa factum esset, cum equite: sane non cum equi domino agi posse. Verum puto. (Iav. D. 9, 2, 57)²⁰

A *Digesta* 9. könyve 2., a *lex Aquiliá*ról szóló titulusának utolsó fragmentumaként elhelyezett forrásszövegben ismertetett tényállás kiindulópontját egy ló haszonkölcsönbe adása képezi. Többen lovagolnak, közülük az egyik lovas egy haszonkölcsönbe adott lovon. A lovasok közül egy nekiront a haszonkölcsönbe adott lónak; a lovasát ledobja, a ló lába pedig eltörik. Kérdés, ki és ki ellen indíthat pert az adott tényállás alapján. *Iavolenus* egyetértően hivatkozik *Labeóra*, aki szerint a haszonkölcsönbe vevő semmiféle keresettel sem perelhető; azonban ha a baleset a károkozó lovas hibájából történt, a lovas perelhető; a ló tulajdonosával szemben pedig nem indítható kereset.

Kérdésként merül fel elsősorban, hogy milyen keresetekről lehet szó ebben a meglehetősen tömör szövegezésű fragmentumban. Elvileg három *actio* jöhet szóba: 1. az *actio commodati directa* a *commodans* által a haszonkölcsönbe vevő ellen (számunkra most ez az érdekes); 2. az *actio legis Aquiliae* a tulajdonos által, a károkozó lovas ellen; 3. a négylábú állat károkozása miatt az *actio de pauperie*²¹ a ló tulajdonosa ellen. *Labeo* az első és a harmadik opciót kifejezetten kizárja.²² *Labeo* ugyanis teljesen egyértelművé teszi, hogy sem a tulajdonos nem perelhető (a jogtudós e vonatkozásban nyilván az *actio de pauperie* nevű keresetre gondolt), ill. a haszonkölcsönbe vevő sem perelhető semmilyen keresettel.²³ *Cardilli* hangsúlyozza, hogy a szöveg éppen azért érdemel figyelmet, mert az teljes egészében kizárja a haszonkölcsönbe vevő perlésének lehetőségét.²⁴ *Labeo* viszont elismeri, hogy a lovas, amennyiben a balesetben vétkes volt, perelni lehet; a *commodans* tehát nem indíthat *actio commodati directát* a *commodatarius* ellen (ezzel szoros összefüggésben pedig természetesen az *actio legis Aquiliae* aktív legitimációjának a *commodatarius* részére történő kiterjesztése sem jöhet szóba²⁵). A károkozó lovas ellen azonban a tulajdonos *actio legis Aquiliae*-t

indíthat, ha esetében a *damnum iniuria datum*ért való felelősség feltételei fennállnak. A szöveg ezek közül csak a *culpát* említi; ha a károkozó vétkes volt, akkor perelhető a dologrongálás keresetével. Ezt a keresetet csak a tulajdonos indíthatja meg a károkozó ellen.

A jogesetben egy harmadik személy által elkövetett dologrongálásról van szó, háromszereplős (a ló tulajdonosa mint haszonkölcsönbe adó; a lovas mint haszonkölcsönbe vevő; a károkozó lovas) tényállás körében. A jogeset kapcsán számos kérdés fölvethető, de számunkra most az releváns, hogy Labeo, de még Iavolenus is kifejezetten kizárta a haszonkölcsönbe vevőnek a harmadik személy károkozásáért való felelősségét a fragmentum tanúsága szerint, aki így nem perelhető *actio commodati directá*val. Hiába *custodia*-felelős már a *veteres* idejében a *commodatarius*; a harmadik személy által elkövetett dologrongálásért Labeo és Iavolenus korában nem tartozik felelősséggel. (Már önmagában e szöveg alapján is verifikálható, hogy a *custodia*-felelősség nem terjedt ki valamennyi, a *vis maior* határáig terjedő káreseményre, hanem azt a jogtudósok esetről esetre haladva, kazuisztikus jelleggel állapították csak meg.)

Itt jegyezzük meg, hogy az *actio de pauperie* esetében Paulus már elismeri e kereset aktív legitimációjának a tulajdonoson kívüli érdekelt személyekre történő kiterjesztését:

Haec actio non solum domino, sed etiam ei cuius interest competit, veluti ei cui res commodata est, item fulloni... (Paul. D. 9, 1, 2 pr.)²⁶

Az *actio de pauperie* e forráshely tanúsága szerint már nem csak a tulajdonost illeti meg, hanem azt is, akinek az érdekében áll, így pl. azt is, akinek a dolgot *commodatumba* adták, valamint a *fullónak* is. Ennek alapján pedig nyilvánvaló, hogy Paulus idejében a *custodia*-kötelezettek — hiszen e szöveg kifejezetten a *commodatarius*ra és a *fullóra* utal, akik a klasszikus korban *custodienses* voltak, a „*veluti*” kitétel miatt azonban e felsorolás csupán exemplifikatív, így ebből egyértelműen arra lehet következtetni, hogy a további *custodia*-kötelezettek is — felelnek a dologrongálásért. Ti., ha felelnek, akkor a másik fél kontraktuális alapon megtérítést kap a *custodia*-kötelezettől, a *custodia*-kötelezett pedig megindíthatja az *actio de pauperie* nevű keresetet. Ugyanaz a jogi konstrukció, mint amit az *actio furti* esetében láthatunk. Feltételezhető, hogy Paulus idejében a *custodia*-felelősség — nézetünk szerint a harmadik személy által elkövetett dologrongálást leszámítva — már minden dologrongálásért fennállt.

Az alábbi két fragmentum (Iul. D. 13, 6, 19 és Ulp. D. 19, 2, 41) lényegében Iulianus véleményét közvetíti — az Ulp. D. 19, 2, 41 esetében Marcellus és Ulpianus által korrigálva Iulianus nézetét.²⁷ A továbbiakban elsősorban ezzel a két híres, a szakirodalomban számos problémát felvető forrásszöveggel szeretnénk részletesebben foglalkozni.²⁸

2. A harmadik személy által elkövetett dologrongálásért való felelősség klasszikus jogi problematikája a „Iulianus-Marcellus-vita” tükrében

A harmadik személy által elkövetett dologrongálás klasszikus jogi megítéléséről nem sok biztosat tudunk a rendelkezésünkre álló, egymásnak ellentmondó, vagy legalábbis homályos források alapján, és sokszor hipotézisekre vagyunk utalva.

A neves klasszikus kori jogtudós, Iulianus a következőket írja a dologbérlo és a haszonkölcsönbe vevő felelősségére vonatkozóan a következő, jól ismert forrásszövegben:

Ad eos, qui servandum aliquid conducunt aut utendum accipiunt, damnum iniuria ab alio datum non pertinere procul dubio est: qua enim cura aut diligentia consequi possumus, ne aliquis damnum nobis iniuria det? (Iul. D. 13, 6, 19)

A forrásszöveg szerint kétségen kívül áll, hogy azok, akik valamit megőrzésre vagy használatra vettek át (itt a haszonkölcsön mellett egyértelműen vállalkozási szerződésről van szó, bár az őrzésre irányuló szerződések adott esetben munkaszerződések is lehetnek²⁹), nem felelnek a harmadik személy által elkövetett dologrongálásért; mert — szól a perbeszédék retorikáját idéző módon kérdés³⁰ formájában megfogalmazott indokolás — ugyan milyen elővigyázatossággal vagy gondossággal érhetjük el, hogy más ne okozzon nekünk kárt?

A szöveg ránk maradt formájában Iulianus a *curára* és a *diligentiára* hivatkozik, a harmadik személy által elkövetett dologrongálásért való felelősséget kizáró döntést tehát szubjektív felelősségi érveléssel támasztja alá. Ez a megfogalmazás egyértelműen ellentmondani látszik a *custodia* objektív teóriájának; ha a könnyebb érvelési utat követnénk, és mindenáron a klasszikus kori objektív *custodia*-felelősség Prokrusztész-ágyába szeretnénk kényszeríteni a fragmentumot, a szöveget interpolálnak kellene tekinteni, mert az, hogy Iulianus eredetileg *custodiára* gondolt volna, csak interpolációkritikai alapon feltételezhető.

Ez az érvelés azonban csapdához vezetne; a radikális szövegkritika, mint oly gyakran, itt sem állja meg a helyét.³¹ Az objektív *custodia*-felelősség itt preconcepciónak tűnik, az interpolációkritika pedig ezt a preconcepciót támaszthatná alá csupán. Számos, a iustinianusi kompilációban előforduló fragmentum esetében a régebbi, interpolációkritikai irodalom képviselőinek többsége szerint valószínű, hogy a „*diligentia*” kitétel eredetileg nem szerepelt a klasszikus kori szövegekben.³² A *culpa* és a *diligentia* szavak azonban az újabb irodalom uralkodó álláspontja szerint nem feltétlenül interpoláció eredményei a forrásokban, hanem azok a *custodia*-felelősséget tárgyaló szövegekben sokszor eredetinek tekinthető kitételek; a klasszikus jogtudósok ugyanis a *custodia* mellett (esetleg helyett is) szívesen hivatkoztak a *culpára* vagy éppen a *diligentiára*. A Iul. D. 13, 6, 19-ban foglaltak sokkal inkább arról győznek meg bennünket, hogy a kérdést Iulianus nem az objektív *custodia*-felelősség keretében vizsgálta — ez elválaszthatatlan összefüggésben áll azzal az alábbiakban részletesen elemzésre kerülő körülménnyel, hogy Iulianus idejében az *actio legis Aquiliae* megindításának jogát még nem lehetett kiterjeszteni a tulajdonoson kívüli személyekre.³³ E forrásszöveg tehát — amelyben nem is fordul elő a *custodia* főnév — a szubjektív értelemben vett őrzési felelősség példajaként idézhető. Nem véletlen, hogy Robaye ebben a szövegben — teljes joggal — szubjektív felelősséget vél fölfedezni.

A szöveget ugyanakkor persze számos szerző interpolálnak tartja.³⁴ A „*cura aut diligentia*” kitétel ebben a formában — az alább elemzésre kerülő Ulp. D. 19, 2, 41 fényében is — talán nem klasszikus eredetű,³⁵ de akár így van ez, akár nem, úgy tűnik, Iulianus nem a *custodia*-felelősség, hanem a másért (és egyben *culpáért*) való felelősség oldaláról kívánta megközelíteni a kérdést, és az interpoláció legfeljebb csak stiláris változtatást jelentett az eredeti klasszikus jogi szövegen. Ez persze pusztán a most vizsgált fragmentumból még nem derül ki.

A más által elkövetett dologrongálásért való felelősség fennállását illetően Iulianushoz képest látszólag ellentétes következtetésre jut Marcellus, akinek véleményét Ulpianus is elfogadja:

Sed de damno ab alio dato agi cum eo non posse Iulianus ait: qua enim custodia consequi potuit, ne damnum iniuria ab alio dari possit? Sed Marcellus interdum esse posse ait, sive custodiri potuit, ne damnum daretur, sive ipse custos damnum dedit: quae sententia Marcelli probanda est. (Ulp. D. 19, 2, 41)

Ulpianus mindenekelőtt Iulianus már ismertetett nézetére hivatkozik, aki azt hangsúlyozza a más által elkövetett dologrongálásért fennálló felelősség kérdéskörével összefüggésben, hogy az őrző nem perelhető, mert ugyan miféle őrizet tudta volna elérni, hogy más jogellenesen ne okozzon kárt nekünk? Marcellus szerint azonban a kereset olykor

megadható, ha az őrző a dolgot akként tudta volna őrizni, hogy abban ne okozhassanak kárt, vagy amennyiben maga az őrző okozta a kárt.

Ami már első látásra is feltűnik: Ulpianus akként idézi Iulianus nézetét, hogy „ugyan miféle őrizet tudta volna elérni” a más által elkövetett dologrongálás elkerülését. Az esetleg posztklasszikus (vagy netán iustinianusi) eredetű „*cura aut diligentia*” helyett az ulpianusi szövegben a „*custodia*” kitétel szerepel, amely első látásra — a *custodia* objektív teóriájának tükrében — igencsak megnehezíti a kérdés eldöntését, ti., hogy mi volt az alapja a *damnum ab alio iniuria datum*ért való felelősségnek: a *custodia* avagy a *culpa (in eligendo)*.

Azt sem lehet biztosan tudni, hogy Ulpianus vajon Iulianus eredeti szavait idézi-e vagy sem, mert elvileg elképzelhető, hogy Ulpianus már az objektív *custodia*-felelősség alapján vizsgálta a kérdést: Iulianus eredetileg nem utalt a szövegben a *custodiára*, Ulpianus viszont már igen, ráadásul technikus értelemben. Ha ezt az értelmezési utat választanánk, megkockáztatható lenne az a föltevés, hogy — mivel Ulpianus Marcellus véleményét tartja helyesnek — Ulpianus korában az ekkorra már a *casus minorok* szélesebb körére kiterjedő *custodia*-felelősség alapján terjedt ki az érdekelt adós objektív felelőssége (legalábbis bizonyos esetekben) *damnum ab alio iniuria datum*ra, ami olykor egyben — több, az alábbiakban idézett Ulpianus-szöveg tanúsága szerint — az *actio legis Aquiliae* aktív legitimációjának az érdekelt adósra történő kiterjesztésével járt együtt. Ez a fejlődéstörténeti interpretáció, bár tetszetős lehet, és a kérdés eldöntését megkönnyítené, a nézetünk szerint alapvetően klasszikus eredetű Iul. D. 13, 6, 19 és Ulp. D. 19, 2, 41 vonatkozásában nem helytálló. Semmi nem szól ugyanis amellet, hogy Ulpianus ne szó szerint idézné Iulianus nézetét. A *custodia* szó eredetisége egyébként is jobban védhető, mint a *cura aut diligentia* kitételé.

Ha a Iulianus-szövegben eredetileg is a *custodia* szó szerepelt, két eset lehetséges. Vagy interpolált — tartalmilag is — a Iul. D. 13, 6, 19-ben szereplő *cura aut diligentia* kitétel, és Iulianus az objektív *custodia*-felelősség szemszögéből vizsgálódva zárta ki teljes egészében az érdekelt adós *damnum ab alio iniuria datum*ért való felelősségének fennállását, vagy — és számunkra ez utóbbi lehetőség tűnik valószínűnek — maga Iulianus is szubjektív értelemben használta a forrásszövegben a *custodia* szót (ami viszont ebben az esetben lényegében ugyanazt jelentené, mint a *cura aut diligentia* kitétel, a különbség tehát csupán stiláris jellegű lenne).

Vizsgáljuk meg most már közelebbről a Marcellus-féle — és Ulpianus által is elfogadott —, a *damnum ab alio iniuria datum*ért való felelősség csupán olykori fennállását hangsúlyozó álláspontot. Marcellus szerint — idézzük fel ismét — az adósi felelősség olykor a harmadik személy által elkövetett dologrongálás esetére is kiterjed, ha az adós a dolgot akként őrizhette volna, hogy ne okozhassanak kárt, vagy ha maga az őrző okozta a kárt. A Marcellustól idézett szövegrészletben a *custodiri* (passzív) infinitivus és a *custos* főnév is előfordul, ami akár arra is utalhatna, hogy Marcellus — szemben Iulianusszal, aki inkább a gondosság oldaláról közelíti meg a kérdést — már az objektív *custodia*-fogalom szemszögéből vizsgálódik. De számunkra mégis az tűnik valószínűnek, hogy Marcellus is inkább szubjektív oldalról közelíti meg a problémát, hiszen a szövegben nem a forrásokban az objektív *custodia*-felelősség vonatkozásában általában előforduló *custodiam praestare* (pl. Ulp. D. 13, 6, 5, 9), *custodia praestetur* (pl. Ulp. D. 13, 6, 5, 6), *custodiae nomine tenentur* (pl. Gai. D. 4, 9, 5 pr.) vagy hasonló kifejezések szerepelnek; a „*custodiri potuit*” sokkal inkább szubjektív, mint objektív színezetűnek tűnik („ha képes lett volna a dolgot úgy megőrizni”, amely már a forrásszövegben praesens perfectumban előforduló *possum* segédige használatára való tekintettel sem a technikus értelemben vett *custodia*-felelősségre, hanem a vétkességi felelősségre utal). Óvatosabban, de lényegében erre mutat rá Cannata is, aki leszögezi, hogy ez az eset nem illeszkedik bele a *custodiáért* való felelősség hagyományos sémájába.³⁶

Az „*ipse custos damnum dedit*” kitételről pedig fokozottan is elmondható, hogy szubjektív felelősséget hivatott kifejezni, hiszen ha az őrző maga okozta a kárt, akkor nyilvánvalóan saját *culpá*jáért felel (hiszen a *damnum iniuria datum*nak eleve tényállási eleme a vétkesség, amelyre az érdekelt adósnak mindenképpen kiterjed a felelőssége). Az „*ipse custos damnum dedit*” esetét Cannata egyenesen „a *culpá*ért való felelősség egy tipikus esetének” tartja,³⁷ és ebben kétségkívül igazat adhatunk neki.

A fentiekből egyenesen következik, hogy a vizsgált két fragmentumban foglaltak nem egyeztethetők össze a klasszikus kori, elsősorban a lopásra kiterjedő *custodia*-felelősség Seckel nevével fémjelzett, ma is uralkodó objektív teóriájával.

Miben állhat ennek magyarázata? Lopás esetében ugyanis annak ténye (általában) már önmagában megalapozza a *custodia*-kötelezett felelősségét. A dologrongálásért fennálló felelősség Iulianus idejében történő kizárása, gondolhatnánk, némi következetlenségre is utalhat, mert ha a klasszikus jog elismerte a *custodiens* lopásért fennálló felelősségét, akkor vajon miért ne ismerhette volna el a *damnum ab alio iniuria datum*ért való felelősségének fennállását is? Ez a kérdés részben a római jogtudósok kazuisztikus gondolkodásmódjával magyarázható meg: a *casus minor* magasabb fogalmi kategóriáját ugyanis, miként az jól ismert, nem alkották meg, a *custodia*-felelős adósok körét pedig esetről esetre haladva alakították ki, mint ahogyan azt is, hogy az objektív *custodia*-felelősség pontosan milyen balesetekre terjedt ki.³⁸

A döntő indok nézetünk szerint az lehetett, hogy az *actio furtiva*l szemben az *actio legis Aquiliae* aktív legitimációját Iulianus korában még egyáltalán nem kívánták kiterjeszteni az érdekelt adósra — a tulajdonoson kívüli személyre —, aki így kontraktuális alapon sem felel, ha vétkessége nem állapítható meg. Az aktív legitimáció kiterjesztése még Ulpianus idején is kivételes lehetőség csupán. Világosan kitűnik ez az alábbiakban elemzésre kerülő forrásszövegekből.

3. Az *actio legis Aquiliae* aktív legitimációjának problémája

Részletesebben kell foglalkoznunk az *actio legis Aquiliae* aktív legitimációjának kérdéskörével, ti., hogy *damnum ab alio iniuria datum* esetén kit illet meg az *actio legis Aquiliae* megindításának a joga.

Az alább idézett források alapján a következő fejlődési folyamatot valószínűsítjük: kezdetben és sokáig, még Iulianus idejében is csak a tulajdonost illette meg az *actio legis Aquiliae* megindításának joga; később (Ulpianus korában már biztosan) további dologi jogosultakra (haszonélvező, használó) is, valamint, föltételezhetően ennél is későbbi fejlődés eredményeképpen, nagyon kivételes esetekben egyes kötelmi jogi jogosultakra is kiterjesztették az *actio legis Aquiliae* megindításának jogát.

Az *actio legis Aquiliae* megindításának joga eredetileg kizárólagosan, de később is elsősorban a tulajdonost illette meg.³⁹ Hivatkozhatunk ebben a tekintetben az alábbi Ulpianus-fragmentumra:

Legis autem Aquiliae actio ero competit, hoc est domino. (Ulp. D. 9, 2, 11, 6)

Vagyis Ulpianus szerint a *lex Aquilia* alapján megindítható kereset az „urat”, azaz a tulajdonost illeti meg. Ez tehát Ulpianus idejében is — jóllehet, már kivételeket tűrő — főszabályt jelentett.

Iulianus, aki még teljes egészben kizárta az érdekelt adós *damnum ab alio iniuria datum*ért való felelősségének fennállását — szemben az *actio furtiva*l — elvetette az *actio legis Aquiliae* aktív legitimációjának a *commodatarius*ra történő kiterjesztését:

Eum, cui vestimenta commodata sunt, non posse... lege Aquilia agere Iulianus ait, sed domino eam competere. (Ulp. D. 9, 2, 11, 9)

A ruhadarabok haszonkölcsönbe vevője tehát Iulianus álláspontja szerint nem perelhet *actio legis Aquiliae*-vel, ez a kereset a tulajdonost illeti meg.

Az *actio furti* aktív legitimációjának, ill. a *custodiens* lopásért fennálló objektív felelősségének mintájára elvben már Iulianus idejében is elképzelhető lett volna egy olyan — az érdekelvvel is összhangban lévő — szabályozás, hogy az adós a hitelező irányában kontraktuális alapon felelt volna a *damnum ab alio iniuria datum*-ért (föltételezett objektív felelőssége alapján), a károkozóval szemben pedig ő maga indíthatta volna meg az *actio legis Aquiliae*-t; ez azonban — az Ulp. D. 9, 2, 11, 9 fényében — Iulianus idejében még korántsem volt így.⁴⁰ A *damnum ab alio iniuria datum*-ért való felelősség kizárásának egyik jogpolitikai indoka tehát eredetileg minden bizonnyal az volt, hogy a bérlő, ill. a haszonkölcsönbe vevő ne indíthasson *actio legis Aquiliae*-t. Az *actio legis Aquiliae* megindításának joga ugyanis, mint láttuk, a tulajdonost illeti meg, amit eredetileg egyáltalán nem akartak kiengedni a tulajdonos kezéből — valószínűleg a tulajdonosi érdek fokozott védelme, ill. a dologi jogi jogosultságokat preferáló római szemléletmód, az *actio legis Aquiliae* alább kifejtésre kerülő jogi természete, valamint a római jogtudósok általában is konstataható tradicionalizmusa és konzervativizmusa miatt. Szerepet játszott mindebben keresetjogias gondolkodásuk is, történetesen, hogy minden kérdést esetről esetre döntöttek el, nem pedig deduktív módon, előre meghatározott és a konkrét eset eldöntését ez által esetleg már előre determináló, sokszor sematikus fogalmakkal és dogmatikai kategóriákkal operálva. Ennek kapcsán a *casus minor* magasabb fogalmi kategóriáját sem alkották meg — jó eséllyel valószínűsíthetjük ugyanakkor, hogy ha *ad absurdum* megalkották volna, akkor sem tekintették volna *casus minor*-nak a *damnum ab alio iniuria datum*-ot. Ezt elsősorban a Iul. D. 13, 6, 19 és az Ulp. D. 19, 2, 41 elemzésének fényében állíthatjuk.

Az *actio furti* aktív legitimációja kiterjesztésének indoka abban állt, hogy — mivel a hitelező kontraktuális alapon megtérítést követelhet — az idegen dolgot őrző érdekelt adósnak áll érdekében, hogy a dolog épségben maradjon, ezért az *actio furti*-t ő indíthatja meg. Az *actio legis Aquiliae* megindításának joga ugyanakkor ugyanúgy az adós érdekében állna, mint az *actio furti* megindításának joga, ha a *custodia*-felelősség kiterjedne *damnum ab alio iniuria datum*-ra.

Az az eset, amikor az érdekelt őrző adós maga okozta a kárt (föltételezve persze az adós vétkességét), nem vet föl problémát. Ilyenkor az *actio legis Aquiliae* ellene indítható meg, és őt — elfogadva azt a legújabb romanisztikai irodalomban uralkodó, ám vitatott nézetet, miszerint az *actio legis Aquiliae* vegyes büntetőkereset volt a klasszikus jogban is⁴¹ — vagylagos jelleggel, kontraktuális alapon is lehet perelni a reiperszekutórius keresettel (*actio locatival*, ill. *actio commodatival*).

Ha viszont nem az őrző, hanem valaki más okozta a kárt, úgy, amennyiben ennek tekintetében a *conductor*, ill. a *commodatarius* vétkesen jártak el, ellenük kontraktuális alapon lehet fellépni; ha viszont vétkességük nem állapítható meg, kontraktuális alapon nem felelnek a hitelező irányában, aki csak deliktuális alapon léphet fel, nevezetesen az *actio legis Aquiliae*-vel közvetlenül a károkozót perelve. Ilyenkor a tulajdonos maga köteles bizonyítani a saját kárát, ezért neki áll érdekében a kereset megindítása. A hitelezőnek viszont választania kell a deliktuális és a kontraktuális kereset között.

Amennyiben az átvevő kontraktuális alapon objektíve felelne a harmadik személy által elkövetett dologrongálásért a másik szerződő fél irányában, úgy ennek egyenes következménye lenne — az *actio furti* aktív legitimációja kiterjesztésének logikája alapján —, hogy az *actio legis Aquiliae*-t is ő indíthassa meg a károkozó ellen.

Arra, hogy ne csak a tulajdonos, hanem adott esetben más is indítható *actio legis Aquiliae*-t, Ulpianus korában olykor már lehetőség nyílt.

Ami a haszonélvezőt, ill. a használót illeti, Iulianus „vitatja”, hogy megilleti-e őket az *actio legis Aquiliae* megindításának joga; Ulpianus ugyanakkor úgy véli, hogy helyesebb megadni a keresetet — *utiliter* — a *fructuarius*nak, ill. az *usuarius*nak:

An fructuarius vel usuarius legis Aquiliae actionem haberet, Iulianus tractat: et ego puto melius utile iudicium ex hac causa dandum. (Ulp. D. 9, 2, 11, 10)

Ulpianus tehát már nem csak a tulajdonosnak, hanem más érdekelt személyeknek — itt konkrétan a haszonélvezőnek és a használónak — is megadja az *actio legis Aquiliae*-t, *utile iudicium*, azaz kiterjesztett kereset formájában. Ebben a forrásszövegben az *actio legis Aquiliae* aktív legitimációjának dologi jogi jogosultakra (a *fructuarius*ra, ill. *usuarius*ra) történő kiterjesztéséről van szó.

Ha nem is a *custodia*-felelősséggel, de az *actio legis Aquiliae* aktív legitimációjának kiterjesztésével kapcsolatban idézhetjük azt a szintén Ulpianustól származó fragmentumot, melynek tanúsága szerint, ha a tulajdonos megölte saját rabszolgáját, a rabszolga jóhiszemű birtokosát, ill. azt a hitelezőt, akinek a tulajdonos zálogba adta a rabszolgát, egyaránt megilleti az *actio legis Aquiliae* — de csak mint *in factum actio*:

Si dominus servum suum occiderit, bonae fidei possessori vel ei qui pignori accepit in factum actione tenebitur. (Ulp. D. 9, 2, 17)

Nem csupán a jóhiszemű birtokos, ill. a záloghitelező indíthatja meg az *actio legis Aquiliae*-t *utiliter*, hanem a *fructuarius* is, ha a haszonélvezeti jog tárgyát képező rabszolgát megölték:

Si quis servum occiderit, utilem actionem exemplo Aquiliae fructuario dandum numquam dubitavi. (Ulp. D. 7, 1, 17, 3)

Paulus döntése szerint pedig, amennyiben a maga a tulajdonos sebesítette meg, ill. ölte meg azt a rabszolgát, amelyen másnak haszonélvezeti joga áll fenn, az *usufructuarius* — szintén *utiliter* — magával a tulajdonossal szemben is megindíthatja az *actio legis Aquiliae*-t:

Sed et si proprietatis dominus vulneraverit servum vel occiderit, in quo usus fructus meus est, danda est mihi ad exemplum legis Aquiliae actio... (Paul. D. 9, 2, 12)

A következő, megint csak Ulpianustól származó, az alábbiakban részletesebb elemzésre kerülő forrásszöveg tanúsága szerint a *commodator* az *actio legis Aquiliae*-t köteles átengedni a harmadik személy által okozott dologrongálásért az ő irányában kontraktuális felelősséggel tartozó adósának,⁴² ami tovább árnyalja az *actio legis Aquiliae* aktív legitimációja kérdésével, ill. általában az érdekelt adósnek a más által okozott károkért való felelősségével kapcsolatban kialakítható képet:

Sed si legis Aquiliae adversus socium eius habuit commodator actionem, videndum erit, ne cedere debeat, si forte damnum dedit alter, quod hic qui convenitur commodati actione sarcire compellitur: nam et si adversus ipsum habuit Aquiliae actionem commodator, aequissimum est, ut commodati agendo remittat actionem... (Ulp. D. 13, 6, 7, 1)

A tényállás szerint a haszonkölcsönbe adott dolgot a *commodatarius* társa (*societas*-beli partnere) megrongálta. A haszonkölcsönbe adót a károkozóval szemben mondhatni *ipso iure* megilleti az *actio legis Aquiliae*. Ulpianus azt a kérdést teszi fel, hogy a haszonkölcsönbe adó, akit a károkozóval (a *commodatarius* sociusával) szemben megillet az *actio legis Aquiliae* megindításának joga, vajon nem tartozik-e átengedni a keresetet a *commodatarius*nak. Ulpianus szerint, ha magát a haszonkölcsönbe adót a *commodatarius* sociusával szemben megilleti az *actio legis Aquiliae*, az a leginkább méltányos (*aequissimum*), hogy ha a haszonkölcsön-szerződés alapján keresetet indít, átengedje a másik (deliktuális) keresetet a *commodatarius*nak.

Figyelemre méltó, hogy a szövegben nem azt olvashatjuk, hogy az *actio legis Aquiliae* megilleti a *commodatariust*,⁴³ hanem csupán annak átengedéséről (engedményezéséről) van szó, mégpedig abban az esetben, amennyiben a *commodator* kontraktuális alapon perelné a haszonkölcsönbe vevőt. Föltételezve, hogy az *actio legis Aquiliae* vegyes büntetőkereset volt már a klasszikus jogban is, ha a *commodator* a haszonkölcsön-szerződés alapján, *actio commodati directa* útján a *commodatariustól* kártérítést követelhet, az őt a károkozóval szemben megillető *actio legis Aquiliae*-t (amit, föltételezve, hogy az *actio legis Aquiliae* vegyes büntetőkereset, amúgy sem halmozhatna a kontraktuális keresettel) méltányossági alapon át kell engednie a haszonkölcsönbe vevőnek.

Ez azt is jelenti, hogy a *commodatarius* társa által elkövetett dologrongálásért (*damnum ab alio iniuria datum*) a *commodatarius* kontraktuális alapon felel a *commodator* irányában.

Fölmerül a kérdés, hogy vajon ebben az esetben a *commodatarius* objektív *custodia*-felelősségéről van-e szó. A *commodatarius* ugyanis a *sociusa* által okozott károkért a forrásszöveg tanúsága szerint helyállni tartozik a *commodator* irányában, mert a haszonkölcsönbe adó *actio commodati directa*val perelheti a haszonkölcsönbe vevőt, amit azonban nem halmozhat a károkozó ellen megindítható *actio legis Aquiliae*-vel. Láttuk viszont, hogy a szintén Ulpianustól származó D. 19, 2, 41-ben foglalt „*sive custodiri potuit, ne damnum daretur*” kitétel, amely az adósnak a harmadik személy által elkövetett dologrongálásért való felelősségét megalapozza, vétkességi felelősségre utal. A két fragmentum közötti ellentmondás talán — összhangban az Ulp. D. 19, 2, 41-gyel és a Iul. D. 13, 6, 19-cel kapcsolatban fentebb előadott értelmezéssel — úgy oldható fel, hogy az Ulp. D. 13, 6, 7, 1-ben foglalt tényállásban magát a *commodatariust* is vétkesség terheli a károkozásban. Kétségtelen, hogy itt egy speciális tényállási elem forog fent: a kárt nem akárki, hanem a haszonkölcsönbe vevő *sociusa* okozta. Lényeges, hogy Ulpianus a méltányosságra hivatkozik, amely — az aristotelési méltányosság (*epieikeia*) fogalmának tükrében — a törvényt mint általános normát helyesbíti az egyes esetekben, amennyiben abban az általánosság miatt hézag mutatkozik (*Eth. Nicom.* 1137b),⁴⁴ vagyis kivételes és a római jogtudósok között is vitatott kérdéssel van dolgunk.

Már utaltunk arra, hogy a harmadik személy által elkövetett dologrongálásért való felelősség egész kérdésköre nem volt kellő részletességgel szabályozva, szemben a *furtum*ért a klasszikus korban mindig fennálló *custodia*-felelősséggel. A D. 13, 6, 7, 1 alatt felvett forrásszöveggel kapcsolatban egyáltalán fel sem vetődik, hogy ez a szöveg nem klasszikus eredetű lenne. Bár nézetünk szerint sem a Iul. D. 13, 6, 19, sem pedig az Ulp. D. 19, 2, 41 nem tekinthető tartalmi értelemben interpolátnak, elvben kialakítható lenne egy olyan interpretáció is, hogy az Ulp. D. 13, 6, 7, 1 már az objektív *custodia*-felelősség talaján áll, míg a másik két fragmentum a vétkességi elven. Ilyen fokú ellentmondást azonban kizártnak tartunk. Lehetetlen, hogy Ulpianus egymáshoz képest teljesen eltérő elvi alapokon döntött volna egy ilyen horderejű kérdésben.

Mindenesetre nyilvánvaló, hogy a kérdést teljes biztonsággal nem dönthetjük el. Ulpianus nyilván itt sem olyan dogmatikusan és deduktív módon gondolkodott, mint egy modern jogász, és talán nem is volt olyan határozott és tudatos a más által elkövetett

dologrongálásért való felelősség vétkességi alapokra történő helyezése, miként azt fenti fejtegetésünk sugallja. Egyértelmű ugyanis, hogy — Iulianus korától eltérően — Ulpianus idejében olykor már kiterjesztették az *actio legis Aquiliae* aktív legitimációját az érdekelt adósra is, annak a harmadik személy által okozott károkért fennálló felelőssége mellett. Hogy az Ulp. D. 13, 6, 7, 1-ben foglalt adósi felelősség objektív vagy szubjektív természetű-e, aligha lehet megmondani.

Az Ulp. D. 13, 6, 7, 1 olyan egyedi döntést tartalmaz, amelyet nehéz a másik két fragmentum kontextusában ellentmondásmentesen megmagyarázni. Az a föltevés, hogy itt esetleg magát a *commodatariust* is vétkesség terheli a károkozásban, talán erőltetett lehet, mert önmagában véve e fragmentum alapján nem lehet igazolni a *damnum ab alio iniuria datum*ért való felelősség szubjektív természetét. A legpraktikusabb talán — miként sok más esetben is — azt mondani, hogy a római jogtudósok esetről esetre vizsgáldtak, és ebben a vizsgált textusban Ulpianus ésszerűségi megfontolások alapján dönt akként, hogy a deliktuális keresetet át kell engedni az adósnak.

A magunk részéről valószínűsíthetőnek tartjuk, hogy a harmadik személy által elkövetett dologrongálásért való felelősség alapja a vétkesség volt a klasszikus római jogban is. Iulianus korában még kizárt az érdekelt adósnak a *damnum ab alio iniuria datum*ért való felelőssége, elválaszthatatlan összefüggésben azzal, hogy az *actio legis Aquiliae*-t ekkor még csak a tulajdonos indíthatta meg. Ulpianus idejében viszont olykor már elismerték az érdekelt adósnak a *damnum iniuria datum*ért fennálló — nézetünk szerint szubjektív — felelősségét, megint csak elválaszthatatlan összefüggésben azzal a ténnyel, hogy ekkoriban már olykor kiterjesztették az *actio legis Aquiliae* aktív legitimációját a tulajdonoson kívüli személyekre is, amire korábban nem volt lehetőség. Mindenesetre bizonyos — miként fentebb már hangsúlyoztuk —, hogy az *actio legis Aquiliae* aktív legitimációjának kiterjesztése Ulpianus idejében sem volt általános; olyan, regulaként is idézhető szabály, mint amit az *actio furti* aktív legitimációjának kiterjesztését illetően Gaiusnál olvashatunk; ilyen szabályt az *actio legis Aquiliae*-vel összefüggésben a forrásokban nem találunk. Elképzelhető, hogy az *actio legis Aquiliae* aktív legitimációjának az érdekelt adósra történő kiterjesztése még Ulpianus idejében is csak a gondolkodás egyik irányát jelentette egy rendkívül bizonytalan kérdésben, mégpedig — az Ulp. D. 13, 6, 7, 1 tükrében — a méltányosság kifejeződése útján.⁴⁵

4. Néhány fontos szakirodalmi álláspont

Ami a *damnum ab alio iniuria datum*ért való felelősség kérdéskörével foglalkozó igen gazdag, itt most — már csak a terjedelmi korlátok miatt is — csak kivonatossan hivatkozott szakirodalmat illeti, egyes szerzők megállnak annál, hogy az őrző *damnum ab alio iniuria datum*ért való felelőssége vitatott a forrásokban, ill. hogy az őrző felelőssége a harmadik személy által elkövetett károkozás bizonyos tényállásaira terjed csak ki (pl. Kaser).⁴⁶

Más szerzők (pl. Knütel,⁴⁷ Molnár⁴⁸) kifejezetten elismerik az objektív *custodia*-felelősségnek már Neratius és Marcellus idejében történő kiterjesztését a dologrongálásra is. Knütel kifejezetten leszögezi, hogy Marcellus nézete kapcsán nem vetődik fel a vétkességi alapú felelősség (*Verschuldenshaftung*), hanem sokkal inkább a *custodia*-kötelezett számára általában lehetséges tevékenység mérlegelésről van szó.⁴⁹

Vázný is leszögezi, hogy a *custodia*-kötelezett adós *damnum iniuria datum*ért is felelt; a szerző az Ulp. D. 19, 2, 41-et és a Iul. D. 13, 6, 19-et is interpoláltként tartja.⁵⁰

Arangio-Ruiz a Marcellus véleményére hivatkozó szövegrészlet alapján elhárítható károk („danni evitabili”) és elháríthatatlan károk („danni non evitabili”) között differenciál, és — nézete szerint — míg az első esetben az adós felel *custodiáért*, addig a második esetben nem.⁵¹ Arangio-Ruiz ebbéli álláspontja mögött a *custodia*-felelősség kizárólagosan objektív értelmezése húzódik meg.

Robaye ugyanakkor, aki — nézetünk szerint e vonatkozásban helytállóan — „responsabilité subjective”-ről beszél, vitatja Arangio-Ruiznak az elhárítható és az elháríthatatlan károk között disztingváló álláspontját.⁵²

A klasszikus kori *custodia*-felelősséget vétkességi felelősségként értelmező Krüchmann szerint nem vitatható, hogy a Iul. D. 13, 6, 19-ben olvasható „*cura et diligentia*” kitétel interpolált;⁵³ a szerző szerint ugyanakkor itt nem kisebb balesetért fennálló felelősségről („Zufallshaftung”), hanem másért való (vétkességi) felelősségről („Verschuldenshaftung”, ill. „Dritthaftung”) van szó.⁵⁴

Az idevonatkozó Ulpianus-fragmentumot igen eredeti módon interpretáló Cannata szerint az Ulp. 19, 2, 41-ben említett *custodiáért* való felelősség még nem *culpa in custodiendóért* való felelősséget jelent, mivel az adós magatartása még nem jön számításba, de Marcellus korában már a határán vagyunk a következő, a *custodia*-felelősségre már mint *culpa in custodiendóért* való felelősségre tekintő korszaknak.⁵⁵ Ulpianus ugyanis — miként Cannata hangsúlyozza — „hű marad Marcellus problémafelvetésének módjához”;⁵⁶ Marcellust követően a *custodiáért* való felelősséget *culpa in custodiendóért* való felelősségként konstruálják meg. A rendszer nem változik, tartalmilag mindig objektív, de dogmatikailag *culpáért* való felelősségként megkonstruált felelősségről van szó: egy tipizált *culpáról*.⁵⁷ A textust tehát Cannata részben az objektív, részben pedig a szubjektív felelősség példájának tekinti.

Földi András azt hangsúlyozza, hogy a két forráshely kiegészíti egymást; nézete szerint Marcellus a főszabályt (nevezetesen, hogy a *custodia*-kötelezett *damnum ab alio iniuria datum*ért nem felel) elismeri és kiegészíti, megfogalmazván a nyilvánvaló kivételeket. Földi nézete szerint semmiféleképpen sem volt magától értetődő a *custodia*-felelősség harmadik személyek által elkövetett károkozásra való kiterjedése; a szerző ezt a nézetet a másért való felelősség témakörében elsőként írott tanulmányában is „felülvizsgálatra szoruló preconcepciónak” tekintette.⁵⁸

Bessenýő András azt emeli ki, hogy Marcellus sem cáfolja meg teljes egészében Iulianus állítását, „legfeljebb némileg korlátozza annak érvényét”; Bessenýő szerint bizonyos esetekben dologrongálás esetén is megállapítható a *custodia*-felelősség.⁵⁹

A kérdés megítélése elsősorban attól függ, hogy mi a *custodia*-kötelezett más károkozásáért való felelősségének alapja: az objektív *custodia*, vagy a *culpa in eligendo*. Földi valószínűsíti, hogy a *custodia*-kötelezett más károkozásáért való felelősségének alapja már a klasszikus jogban is inkább a *culpa in eligendo* volt, és ezzel a lényegre tapint rá.

Visszatérve a D. 19, 2, 41 alatt felvett Ulpianus-szöveghez, még egy fontos körülményre szeretnénk felhívni a figyelmet. Láthattuk, hogy Iulianus idejében általános jelleggel kizárt volt a *custodia*-kötelezettnek a más által elkövetett dologrongálásért való felelőssége (a tételes jog szerint), Marcellus ugyanakkor olykor elismerte az ilyen jellegű *casus minorok*ért való felelősséget. Külön hangsúlyozni kell, hogy olykor; Marcellus ugyanis — Ulpianus tolmácsolásában — kifejezetten azt írja, hogy a kereset csak *interdum* — vagyis speciális tényállási elemek fennforgása esetén, ill. bizonyos nyilvánvaló esetekben — adható meg, általában tehát nincs helye a keresetnek. Az Ulp. D. 13, 6, 7, 1-ben foglalt tényállás bizonyára ilyen nyilvánvaló esetet jelentett. Marcellus pedig a kérdést — Iulianushoz hasonlóan — vétkességi alapon döntötte el, és két konkrét esetet nevezett meg, amikor is fennáll az átvevőnek a más által elkövetett dologrongálásért való felelőssége: ha az átvevő a dolgot kellő gondosság esetén megőrizhette volna, ill. ha az őrző maga okozta a kárt. Az ellentmondás tehát csak látszólagos, csupán arról van szó, hogy Marcellus cizellálta a problémát. Ezért minden vonatkozásban helytállónak tartjuk Földinek azt a véleményét, hogy a két forráshely kiegészíti egymást, ill. Robaye azon megállapítását, miszerint „Marcellus és Ulpianus szemszögéből a Iulianus által megfogalmazott elvet egyszerűen csak továbbfejleszteni és árnyalni kell”.⁶⁰ Robaye a szövegeket lényegében klasszikus eredetűnek tartja, és

hangsúlyozza, hogy a két forrásszöveg nem áll ellentmondásban egymással.⁶¹ Az Ulp. D. 19, 2, 41-ben említett „*custodia*” ebben a kontextusban szubjektív értelemben használatos, és a szövegek nem tárgyalhatók az objektív felelősség keretében. Igaza van a szöveg klasszicitását elfogadó⁶² MacCormack-nek, aki a textust azon forrásszövegek közé sorolja, ahol a *custodia* szolgáltatásának kötelezettsége „a *diligentia* egy bizonyos típusa teljesítésének kötelezettségét” jelenti.⁶³ Robaye értelmezése szerint a materiális (őrzési tevékenység) értelemben vett *custodia* tanúsítása esetén olykor elkerülhető a más által elkövetett dologrongálás következtében előállott károk bekövetkezése.⁶⁴

5. Összegzés

Álláspontunkat a következőképpen foglalhatjuk össze. A *damnum ab alio iniuria datum* Iulianusnál nem tekintethető *casus minor*nak: a *cura aut diligentia* kitétel eredetiségének kérdése nem kardinális kérdés, mert a *custodia*, a *cura* és a *diligentia* ebben a kontextusban ugyanazt jelentik; a kompilátorok legfeljebb stiláris módosítást hajtottak csak végre a szövegen, ami dogmatikai szempontból nem jelentett változást. Ha a Iulianus-szövegben eredetileg a *custodia* szerepelt, az sem az objektív *custodia*-felelősségre, hanem a (szubjektív) őrzési tevékenységre utalt volna nézetünk szerint. Az esetleg ellenkező látszat ellenére Marcellus is szubjektív alapokon vizsgálódott, a „*sive custodiri potuit, ne damnum daretur, sive ipse custos damnum dedit*” kitételek erre látszanak utalni. A cél minden bizonnyal az *actio legis Aquiliae* aktív legitimációja *actio furti* mintájára történő kiterjesztésének Iulianus korában még teljes, Ulpianus idejében viszont már csak részbeni kizárása lehetett. Ennek magyarázata valószínűleg a tulajdonos fokozott védelmében, ill. a dologi jogosultságokat preferáló római szemléletmódban,⁶⁵ nemkülönben az *actio legis Aquiliae* jogi természetében, valamint a római jogtudósok tradicionalizmusában,⁶⁶ konzervativizmusában,⁶⁷ ill. nem utolsósorban kazuisztikus gondolkodásmódjukban⁶⁸ keresendő; ez utóbbival összefüggésben ne feledjük, hogy a *casus minor*ok magasabb fogalmi kategóriáját a római jogtudósok még nem alkották meg; bár valószínűnek tartjuk, hogy ha megalkották volna, akkor sem tekintették volna *casus minor*nak a *damnum ab alio iniuria datum*ot (ezért a más által elkövetett dologrongálást — a közönséges rablás mellett — nézetünk szerint egy új, a *casus minor* és a *casus maior* között elhelyezkedő új dogmatikai kategóriába: a *casus medius*ba sorolhatjuk be).⁶⁹

A *damnum ab alio iniuria datum*ért való felelősség tehát nem (objektív) *custodia*-, hanem (szubjektív) *culpáért* való felelősség volt; a Marcellus által említett esetek nem tekinthetők *casus minor*nak. Marcellus a vétkesség esetei között differenciál; nincs szó arról, hogy az objektív *custodia* szemszögéből vizsgálódva alapvetően ellentétes következtetésre jutott volna, mint Iulianus. Mindennek fényében a Iulianus—Marcellus „vita” voltaképpen nem is tekinthető vitának, a két forráshely összhangban van egymással, Ulpianus pedig szintén elfogadja a szubjektív interpretációt. A *damnum ab alio iniuria datum*ért való felelősség Marcellus szerint csak akkor áll fenn, ha az adós vétkes volt, és ezért a vétkességért felel a *conductor*, ill. a *commodatarius* is.

Ennél nehezebb a vizsgált Iulianus- és Ulpianus fragmentum és az Ulp. D. 13, 6, 7, 1 között feszülő ellentmondás, amely — ha az interpolációkritikai megfontolásokat elvetjük — úgy oldható fel, hogy éppen pl. az Ulp. D. 13, 6, 7, 1-ben foglalt tényállás volt olyan speciális, amikor is az érdekelt őrző adós felel *damnum ab alio iniuria datum*ért, az *actio legis Aquiliae* aktív legitimációjának kiterjesztése mellett. Viszont, hogy az Ulp. D. 13, 6, 7, 1-ben foglalt tényállás esetében az adós maga is vétkes-e a károkozásban vagy sem, azt nem lehet biztosan megmondani.

Ha a *damnum ab alio iniuria datum*ért való felelősséget a klasszikus jogban is vétkességi alapú felelősségnek tekintjük, úgy ebben a tekintetben nincsen különbség a klasszikus és a iustinianusi jog álláspontja között sem.

Amint láthatjuk, az Ulp. D. 19, 2, 41 és a Iul. D. 13, 6, 19 értelmezése tekintetében a *custodia* szubjektív felfogását (Krüchmann, ill. Robaye), valamint az egyoldalúan objektív és szubjektív értelmezés között köztes álláspontot képviselő szerzők (Cannata, ill. MacCormack) jutnak helyes eredményre; a hazai szakirodalomban — a kazuisztika hangsúlyozása mellett — hasonlóan vélekedik Földi is. Ezekben a szövegekben vétkességi alapú felelősségről van szó; a harmadik személy által elkövetett dologrongálásért való felelősség — a közönséges rabláshoz hasonlóan — nem objektív *custodia*-, hanem szubjektív, *culpáért* való felelősség a klasszikus római jogban is.

Egy fontos szempontra azonban még szeretnénk e helyütt felhívni a figyelmet. Már 2009-ben megjelent kismonográfiánkban is ugyanezre az álláspontra jutottunk a harmadik személy által elkövetett dologrongálásért való felelősség kérdéskörét illetően. Nem vettük azonban kellő súllyal figyelembe a szerződési gyakorlat fokozott jelentőségét a *custodia*-felelősség területén. A Paul. D. 19, 2, 30, 4 elemzése alapján láttuk, hogy ez a fragmentum akár a hasznobérlőnek a harmadik „személy” (a hasznobérlő rabszolgája) által elkövetett dologrongálásért való, a szerződő felek által előírt felelősségeként is értelmezhető. Kockázatosabb, mindazonáltal nem teljesen kizárható a fenti Alfenus-szöveg (D. 19, 2, 29) tekintetében — amelyben a neves jogtudós a bérlőnek az erdő őrzésével kapcsolatos felelősségét tárgyalta — is arra a következtetésre jutni, hogy itt is a harmadik személy által elkövetett dologrongálásért való objektív felelősségről van szó. Noha álláspontunk szerint a harmadik személy által elkövetett dologrongálásért valószínűleg az egész klasszikus korban nem állt fent objektív felelősség; de ha ezt a nézetet esetleg el is vetnénk, és elfogadnánk azt az álláspontot, hogy a klasszikus kor kései szakaszában már igen, akkor is szinte abszurd volna erről már Alfenus idejében beszélni — de csupán tételes jogi szinten! Ugyanis ha a konkrét szerződési kikötést tartjuk szem előtt, és mivel a harmadik személy károkozása kétségtelenül nem *vis maior*, akkor talán mégis lehet arról beszélni, hogy az ilyen káreseményekért fennállt az objektív felelősség már a préklasszikus korban is, ha a szerződési kikötésből ez következik.

* Siklósi Iván adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék. E-mail: ivan.siklosi@ajk.elte.hu

** A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Ld. pl. Gai. 3, 203; Ulp. D. 47, 2, 14 pr.; Iav. D. 19, 2, 60, 2; Ulp. D. 47, 2, 48, 4; Paul. D. 47, 2, 83 [82] pr.; Ulp. D. 47, 2, 14, 17; Ulp. D. 13, 6, 10, 1; Ulp. D. 19, 5, 17, 2.

² Ld. pl. Gai. 3, 204; Ulp. D. 47, 2, 12, 2; Ulp. D. 42, 2, 19, 5; Paul. D. 41, 3, 4, 21; Lab.-Paul. D. 41, 3, 49; Ulp. D. 47, 2, 46, 1; Iav. D. 47, 2, 75; Ulp. D. 47, 2, 52, 10; Ulp. D. 47, 2, 12, 1; Ulp. D. 47, 2, 14, 2.

³ A lopási kereset aktív legitimációjának kérdésköréhez a *custodia*-felelősséggel összefüggésben ld. pl. F. Schulz: *Die Aktivlegitimation zur „actio furti“ im klassischen römischen Recht*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 32 (1911), 23skk.; J. Rosenthal: *„Custodia“ und Aktivlegitimation zur „actio furti“*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 68 (1951), 217skk.; M. Kaser: *Die „actio furti“ des Verkäufers*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 96 (1979), 89skk.; uő: *Grenzfragen der Aktivlegitimation zur actio furti*, in: M. Harder—G. Thielmann (hrsg.): *De iustitia et iure*. Festgabe für Ulrich von Lübtow, Berlin 1980, 291skk.; H. Ankum: *Justinien C.6.2.22.pr. — 3a de 530 après J.-C., et la légitimation active de l'actio furti en cas de vol d'une chose prêtée dans le droit romain classique*, RIDA 47 (2000), 463skk.; Pókecz Kovács A.: *Ingyenes és visszerhes letét a római klasszikus jogban*, in: Molnár Imre Emlékkönyv, Szeged 2004, 304; uő: *Merces und pretium depositionis*, in: Festschrift für Rolf Knütel zum 70. Geburtstag, Heidelberg 2009, 884; Siklósi I.: *A custodia-felelősség néhány kérdése a római jogban*, Bp. 2009, 63skk.; uő: *A lopásért fennálló custodia-felelősség néhány kérdése a római jogban*, in: Jakab É.—Pozsonyi N. (szerk.): Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára, Szeged 2014, 421skk.; összefoglaló jelleggel ld. pl. R. Zimmermann: *The law of obligations. Roman foundations of the civilian tradition*, Oxford 1996³, 200. Elsősorban a

commodatum és a *furtum* viszonyához ld. újabban P. Apathy: „*Commodatum*“ und „*furtum*“, in: Festschrift für Herbert Hausmaninger zum 70. Geburtstag, Wien 2006, 15skk.

⁴ Ld. Ulp. D. 19, 2, 13, 6: „*Si fullo vestimenta polienda acceperit eaque mures roserint, ex locato tenetur, quia debuit ab hac re cavere. Et si pallium fullo permutaverit et alii alterius dederit, ex locato actione tenebitur, etiamsi ignarus fecerit.*”

⁵ E vonatkozásban ld. pl. Ulp. D. 50, 17, 23: „*rapinae... a nullo praestantur*”; ld. különösen a sokat vitatott Ner. D. 19, 1, 31 pr.-ot; ez utóbbi forrásszöveghez ld. pl. J. Paris: *Responsabilité de la « custodia » en droit romain*, Paris 1926, 231skk.; V. Arangio-Ruiz: *Responsabilità contrattuale in diritto romano*, Napoli 1933², 157, ill. 163; A. Metro: *L'obbligazione di custodire nel diritto romano*, Milano 1966, 100, ill. 120; G. MacCormack: „*Custodia*” and „*culpa*”, SZ 89 (1972), 188; Kaser: *Die „actio furti*“ (id.), 125; R. Robaye: *L'obligation de garde. Essai sur la responsabilité contractuelle en droit romain*, Bruxelles 1987, 375. — Megjegyezzük azonban — anélkül, hogy e kérdéskörrel most részletesebben foglalkoznánk —, hogy a rablás korántsem homogén fogalom a források tanúsága szerint. A rablás körébe tartozó egyes esetek ugyanis kifejezetten a *vis maior* körébe tartoznak; konkrétan a rablótámadásra (*praedonum*, ill. *latronum incursus*, ill. *impetus*) gondolunk, amely a források tükrében egyértelműen *vis maior*; ezt az eseményt ugyanis a források a (háborús) ellenség támadásával (*hostium incursus*), a felkeléssel (*tumultus*), a hajótöréssel (*naufragio*), a tűzvészsel (*incendium*), a viharral (*ruina*), az árvízzel (*aquae magnitudo*), az állatoknak nem az adós vétkességére visszavezethető elpusztulásával (*animalium mors*), a rabszolgák nem az adós vétkességére visszavezethető halálával (*servorum mors*), ill. a kalózok támadásával (*piratarum insidiae*) egy sorban említik, egyértelműen leszögezve, hogy ezek olyan *casusok*, amelyeknek az emberi gyengeség (*humana infirmitas*) nem tud ellenállni. Vö. mindenekelőtt Gai. D. 13, 6, 18 pr.; Gai. D. 44, 7, 1, 4; Ulp. D. 4, 9, 3, 1; Ulp. D. 50, 17, 23. E textusok szövegének idézésétől, részletesebb elemzésétől, ill. az e vonatkozásban releváns szakirodalom ismertetésétől most eltekintünk.

⁶ Ehhez a sokféle értelmezési lehetőséget kínáló szöveghez ld. a külföldi szakirodalomból pl. Paris: *id. m.* 168skk. Arangio-Ruiz: *Responsabilità* (id.) hallgat a szövegről. A textushoz ld. még pl. Metro: *id. m.* 175skk.; Robaye: *id. m.* 410skk. (a szerző itt is arra a következtetésre jut, hogy „a *custodia*, miként a *culpa* is, a szubjektív felelősség kritériuma” [410]); R. Cardilli: *L'obbligazione di 'praestare' e la responsabilità contrattuale in diritto romano*, Milano 1995, 178. A *locatio conductio* monografikus irodalmából ld. a textushoz Th. Mayer-Maly: *Locatio conductio*, Wien—München 1956, 108.

⁷ Mayer-Maly: *Locatio conductio* (id.), 108.

⁸ A „*cingere*”, ill. ennek „*cingito*” származéka fordítása során a Behrends—Knütel—Kupisch—Seiler-féle német *Digesta*-fordításra támaszkodtunk; a Heumann—Seckel-féle *Handlexikon* e forrásszöveg tekintetében nem ad iránymutatást a „*cingere*” szó jelentésére vonatkozóan.

⁹ Így Mayer-Maly: *Locatio conductio* (id.), 108.

¹⁰ Molnár I.: *A locatio conductio a klasszikus kori római jogban*, Szeged 2013, 142.

¹¹ Molnár I.: *A preklasszikus jog felelősségi rendszere*, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Juridica et Politica 37, 14 (1987), 206.

¹² Vö. Mayer-Maly: *Locatio conductio* (id.), 108: „Haftung für Vertragsverletzungen durch Dritte”.

¹³ Vö. Földi A.: *A másért való felelősség a római jogban, jogelméleti és összehasonlító polgári jogi kitekintéssel*, Bp. 2004, 276.

¹⁴ A szöveghez ld. a hazai szakirodalomból Földi: *A másért való felelősség a római jogban* (id.), 276skk. részletes elemzését, számos szakirodalmi hivatkozással. Ld. a textushoz a külföldi szakirodalomból pl. Paris: *id. m.* 164skk.; Mayer-Maly: *Locatio conductio* (id.), 190; Metro: *id. m.* 178skk.; Robaye: *id. m.* 404; Cardilli: *id. m.* 257—261.

¹⁵ Molnár I.: *A római magánjog felelősségi rendje*, Szeged 1994, 83.

¹⁶ Földi: *A másért való felelősség a római jogban* (id.), 277.

¹⁷ Vö. Földi: *A másért való felelősség a római jogban* (id.), 277.

¹⁸ E kérdéskörre nézve ld. az alábbiakban írottakat.

¹⁹ Földi: *A másért való felelősség a római jogban* (id.), 278.

²⁰ A jogeset gazdag szakirodalmából ld. pl. Metro: *id. m.* 113; Cardilli: *id. m.* 316skk.; M. Serrano-Vicente: *Custodiam praestare. La prestación de custodia en el derecho romano*, Madrid 2006, 217sk.

²¹ Ennek kérdéskörére nézve — amellyel egyáltalán nem tudunk most foglalkozni — ld. pl. D. I. C. Ashton-Cross: *Liability in Roman Law for Damage Caused by Animals*, The Cambridge Law Journal 11 (1953) 395—403; B. S. Jackson: *Liability for Animals in Roman Law: an Historical Sketch*, The Cambridge Law Journal 37 (1978) 122—143; A. M. Honoré: *Liability for Animals: Ulpian and the Compilers*, in: Satura Roberto Feenstra, Fribourg 1985, 239—250; M. Polojac: *Actio de pauperie and liability for damage caused by animals in Roman law*, Beograd 2003.

²² Vö. Serrano-Vicente: *id. m.* 217.

²³ E tekintetben egy érdekes problémára szeretnék utalni, amelyre Pókecz Kovács Attila hívta fel a figyelmemet, és amiért külön köszönettel tartozom Neki. A haszonkölcsönbe vevő ellen indítható keresetek tekintetében itt

Labeo talán nem csupán az *actio commodati directa*, hanem esetleg az *actio legis Aquiliae* kizárására is gondolhatott. Mármost jól ismert, hogy — miként arra BENEDEK F.—PÓKECZ KOVÁCS A.: *Római magánjog*, Bp.—Pécs 2014², 312 is utal —, hogy a *commodatum* Rómában is a legrégebbi idők óta ismeretes, de sokáig a jogvilágán kívül esőnek tekintették; a megállapodás megszegését *delictum*ként kezelték, és a vétkes ellen a rendes deliktuális kereseteket (*actio furti*, ill. *actio legis Aquiliae*) adták meg. A forrásszövegben azt olvashatjuk, hogy Labeo szerint a haszonkölcsönbe vevő ellen semmiféle kereset sem indítható („*Labeo negat tecum ullam actionem esse*”); itt talán nem csak az *actio commodati directa*-ra, hanem esetleg az *actio legis Aquiliae*-re is utalhatott a jogtudós, és a passzív legitimációt talán e tekintetben is kizárta. Hogy miért? Pókecz Kovács szerint azért, mert talán még Labeo korában is élő volt az a régi gyakorlat, hogy deliktuális kereset indulhatott a haszonkölcsönbe vevő ellen, a jogtudós pedig a konkrét tényállás alapján ezt is kizárja az *actio commodati directa* mellett, feltehetően azért, mert ő nem volt vétkes, hiszen, mint közismert, a *damnum iniuria datum* tényállási eleme a vétkeség. Ez azonban csak hipotetikus jelleggel fogalmazható meg.

²³ Ld. e fragmentumhoz pl. Serrano-Vicente: *id. m.* 218sk., ill. az ott hivatkozott további szakirodalmat is.

²⁴ Cardilli: *id. m.* 317.

²⁵ Az *actio legis Aquiliae* aktív legitimációjával összefüggésben ld. részletesebben az alábbiakban kifejtetteket; itt csak arra kívánunk rámutatni, hogy ezt a keresetet igen sokáig kizárólag a tulajdonos indíthatta meg. Az *actio legis Aquiliae* aktív legitimációjának kiterjesztése sokkal nehezebben történt meg a római jog története során, mint az *actio furti* aktív legitimációjának kiterjesztése. Az alább idézett források alapján a következő fejlődési folyamatot valószínűsítjük: kezdetben és sokáig, még Iulianus idejében is csak a tulajdonost illette meg az *actio legis Aquiliae* megindításának joga; később (Ulpianus korában már biztosan) további dologi jogosultakra (haszonélvező, használó) is, valamint, feltételezhetően ennél is későbbi fejlődés eredményeképpen, nagyon kivételes esetekben egyes kötelmi jogi jogosultakra is kiterjesztették az *actio legis Aquiliae* megindításának jogát.

²⁶ Ld. e fragmentumhoz pl. Serrano-Vicente: *id. m.* 218sk., ill. az ott hivatkozott további szakirodalmat is.

²⁷ Így Serrano-Vicente: *id. m.* 224.

²⁸ Az idevonatkozó két forrásszöveg (Iul. D. 13, 6, 19 és Ulp. D. 19, 2, 41) sokféle értelmezésére nézve ld. a téma gazdag szakirodalmából pl. J. Vázný: *Custodia*, Annali Palermo 12 (1929), 107skk.; Arangio-Ruiz: *Responsabilità* (id.), 165skk.; P. Krückmann: *Custodia*, SZ 64 (1944), 52; C. A. Cannata: *Ricerche sulla responsabilità contrattuale nel diritto romano*, Milano 1966, 61skk., ill. uő: *Sul problema della responsabilità nel diritto privato romano*, Catania 1996, 28skk.; Metro: *id. m.* 99skk.; MacCormack: *id. m.* 171sk.; C. Rascón: *Pignus y custodia en el derecho romano clásico*, Oviedo 1976, 95skk.; R. Knütel: *Die Haftung für Hilfspersonen im römischen Recht*, SZ 100 (1983), 410skk.; Földi A.: *A másért való felelősség római jogi alapjairól*, Jogász Szövetségi Értekezések 1984/2 (kézirat); Robaye: *id. m.* 198skk., ill. 289skk.; Molnár: *A római magánjog felelősségi rendje* (id.), 181sk.; Serrano-Vicente: *id. m.* 223skk.

²⁹ Vö. Knütel: *Die Haftung für Hilfspersonen im römischen Recht* (id.), 410.

³⁰ Vö. Cannata: *Sul problema della responsabilità* (id.), 30: „in forma di domanda retorica”.

³¹ Összhangban a modern szövegkritikai kutatások paradigmájával, miszerint „Textkritik ist heute nicht das erste, sondern das letzte Mittel bei der Textauslegung.” (W. Kunkel—M. J. Schermaier: *Römische Rechtsgeschichte*, Köln—Weimar—Wien 2001¹⁴, 309).

³² Vö. W. Kunkel: *Diligentia*, SZ 45 (1925), 266skk.

³³ Vö. az alább elemzett Ulp. D. 9, 2, 11, 9-ben foglaltakkal, melyben Ulpianus Iulianus nézetét idézi; Iulianus álláspontja szerint a haszonkölcsönbe vevő nem perelhet *actio legis Aquiliae*-vel, mert ez a kereset a tulajdonost illeti meg.

³⁴ Az ezzel kapcsolatos szakirodalomra nézve ld. Robaye: *id. m.* 290skk.

³⁵ Arangio-Ruiz: *Responsabilità* (id.), 165 pl. a „*cura aut diligentia*” kitétel esetében „szokásos interpolációról” ír. Az újabb irodalomban pl. Cannata: *Sul problema della responsabilità* (id.), 29 is kifejezetten interpoláltak tartja ezt a kitéletet, amit szerinte a „*custodia*” helyére szúrtak be a kompilátorok.

³⁶ Cannata: *Sul problema della responsabilità* (id.), 29.

³⁷ Cannata: *id. h.*: „un caso típico di responsabilità per colpa”.

³⁸ Ld. pl. Földi: *A másért való felelősség a római jogban* (id.), 232.

³⁹ Közös tulajdon esetén pedig valamennyi tulajdonostársat megilleti az *actio legis Aquiliae* megindításának joga, ld. pl. Ulp. D. 9, 2, 19: „*Sed si communem servum occiderit quis, Aquilia teneri eum Celsus ait. Idem est et si vulneraverit.*” Ulpianus Celsus döntésére hivatkozik. Az első esetben egy közös tulajdon tárgyát képező rabszolga megöléséről, a másik esetben pedig annak megsebesítéséről van szó; a károkozó mindkét esetben perelhető *actio legis Aquiliae*-vel. A tulajdonostárs nem csupán a harmadik személyt, hanem tulajdonostársát is perelheti *actio legis Aquiliae*-vel; vö. H. Hausmaninger: *Das Schadenersatzrecht der lex Aquilia*, Wien 1976, 33.

⁴⁰ E vonatkozásban az alább részletesen elemzett Ulp. D. 13, 6, 7, 1-re utalunk, ami azonban csak egészen kivételes döntés lehetett.

⁴¹ A *lex Aquilia* alapján indítható kereset a iustinianusi jogban *mixta actio* (ld. pl. Inst. 4, 6, 19: „*legis Aquiliae actio de damno mixta est...*”), a legújabb irodalomban többségének mondható — és általunk is elfogadott — nézet szerint azonban már a klasszikus jogban is az volt. Világosan utal erre Gaius (D. 13, 6, 18, 1) is: „*Sive autem pignus sive commodata res sive deposita deterior ab eo qui acceperit facta sit, non solum istae sunt actiones, de quibus loquimur, verum etiam legis Aquiliae: sed si qua earum actum fuerit, aliae tolluntur.*” A szöveg tanúsága szerint, ha az átvevő a zálogtárgyat, a haszonkölcsönbe vett vagy letéti szerződés alapján őrizetbe vett dolgot megrongálta, nem csak a kontraktuális keresetekkel lehet őt perelni, hanem az *actio legis Aquiliae*-vel is, az egyik kereset azonban a másikat kizárja. Nem értünk egyet sem U. von Lübtow: *Untersuchungen zur „lex Aquilia de damno iniuria dato“*, Berlin 1971, 73, sem Csizmazia N.: *Szerződésen kívüli károkozásért való felelősség a római magánjogban*, Studia Collegii de Stephano Bibó nom. I, Bp. 1999, 130 interpoláció-gyanújával az idézett textust illetően; arra nézve, hogy az *actio legis Aquiliae* a klasszikus jogban még tiszta büntetőkereset lett volna, semmi bizonyíték sincsen, erre csupán interpolációkritikai alapokon lehet következtetni, ami viszont nem meggyőző. — A legújabb szakirodalomban uralkodó nézetet — miszerint az *actio legis Aquiliae* már a klasszikus korban is vegyes büntetőkereset volt — képviseli pl. H. Honsell—Th. Mayer-Maly—W. Selb: *Römisches Recht* (aufgrund des Werkes von P. Jörs—W. Kunkel—L. Wenger), Berlin—Heidelberg—New York 1987, 365; M. Kaser—R. Knütel: *Römisches Privatrecht*, München 2005¹⁸, 256. Ennek ellenkezőjére csak interpolációkritikai alapon lehet következtetni; az interpolációkritikai alapokon kidolgozott *cumulatio*-teóriát képviselte pl. Lübtow: *Untersuchungen* (id.), 36skk., a hazai szakirodalomban pedig Földi A.: *A kontraktuális és deliktuális felelősség konkurenciájának történetéhez*, AUB 27 (1985), 126, valamint Csizmazia: *id. m.* 128skk. Földi azonban újabban (*A másért való felelősség a római jogban* [id.], 234) már „erősen kétségesnek” látja a *cumulatio*-teóriát. További irodalomra nézve ld. az itt hivatkozott szerzők által idézett szakirodalmat.

⁴² Csak hipotetikus jelleggel fogalmazzuk meg abbéli sejtésünket, hogy a tulajdonoson kívüli személyek közül „első körben” csak a dologi jogosultakra — de csupán Iulianus korát követően — terjesztették ki az *actio legis Aquiliae* aktív legitimációját, éppen a dologi jogosultságokat preferáló római jogi szemléletmód adekvát kifejeződéseként, és annak lehetősége, hogy a kötelmi jogosultak is megindíthatják az *actio legis Aquiliae*-t, későbbi eredetű lehet. Feltűnő, hogy míg az imént tárgyalt D. 9, 2, 11, 10 és a D. 9, 2, 17 tanúsága szerint Ulpianus megadja a keresetet — *utilis*, ill. *in factum actio* formájában — a *fructuarius*nak, az *usuarius*nak és a *creditor pignoratiticius*nak is (mindhárman dologi jogi jogosultak), addig ugyanez a jogtudós a D. 13, 6, 7, 1 alatt felvett forrásszövegben a *commodatarius* mint kötelmi jogosult vonatkozásában csupán a kereset átengedéséről beszél. Mintha Ulpianus berzenkedne attól, hogy azt mondja, a kereset megilleti a *commodatarius*-t.

⁴³ Miként azt a lopási kereset vonatkozásában láthatjuk: „*furti actio ei competit, cuius interest, rem salvam esse*” (Gai. 3, 203).

⁴⁴ Aristotelés e helyütt a méltányosságot (*epieikeia*) a törvénnyel (*nomos*) állítja szembe, megállapítván, hogy az igazságos (*dikaion*) és a méltányos (*epieikes*) ugyanaz, ill. hogy a méltányosság az igazságosság (*dikaiosyné*) egy neme.

⁴⁵ Egy, a iustinianusi Institutiókból származó szövegben (Inst. 3, 23, 3a) viszont azt láthatjuk, hogy a dolgon tulajdonjogot még nem szerzett vevő az *actio legis Aquiliae*-t a iustinianusi jog szerint már minden további nélkül megindíthatja, pontosabban az eladó, amennyiben mentesül a felelősség alól, köteles átengedni a konszenzuális adásvétel vevőjének többek között ezt a keresetet is („*Idem est etiam de furti et de damni iniuria actione.*”).

⁴⁶ Kaser: *Die „actio furti“* (id.), 99sk.

⁴⁷ Knütel: *Die Haftung für Hilfspersonen im römischen Recht* (id.), 441.

⁴⁸ Így pl. Molnár: *A római magánjog felelősségi rendje* (id.), 182.

⁴⁹ Knütel: *Die Haftung für Hilfspersonen im römischen Recht* (id.), 412.

⁵⁰ Vázný: *id. m.* 107skk., a *commodatum* vonatkozásában pedig 114.

⁵¹ Arangio-Ruiz: *Responsabilità* (id.), 167.

⁵² Robaye: *id. m.* 199.

⁵³ Krückmann: *id. m.* 52.

⁵⁴ Krückmann: *id. h.* A *Dritthaftung* szorosabb értelemben nem másért való felelősséget jelent, ld. Földi: *A másért való felelősség a római jogban* (id.), 231.

⁵⁵ Cannata: *Sul problema della responsabilità* (id.), 30.

⁵⁶ Cannata: *id. h.*

⁵⁷ Cannata: *id. h.*

⁵⁸ Földi: *A másért való felelősség római jogi alapjairól* (id.); uő: *Sulla responsabilità per fatto altrui in diritto romano*, Publ. Miskolc 3 (1988); uő: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*, Bp. 1997, 107.

⁵⁹ Bessenyo A.: *Római magánjog*, Bp.—Pécs 2010⁴, 329.

⁶⁰ Robaye: *id. m.* 296.

⁶¹ Robaye: *id. h.*

⁶² MacCormack: *Custodia and culpa* (id.), 172⁷¹.

⁶³ MacCormack: *Custodia and culpa* (id.), 171.

⁶⁴ Robaye: *id. m.* 296.

⁶⁵ Ezzel összefüggésben hivatkozhatunk pl. a sokszor méltánytalan szabályokra a *locatio conductio rei* körében, ahol a *conductor rei* igen kiszolgáltatott helyzetben van a bérbeadó tulajdonoshoz képest, ld. ezzel kapcsolatban a hazai szakirodalomból Brósz R.: *Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban*, Bp. 1964, 163skk., valamint Földi A.—Hamza G.: *A római jog története és intézményei*, Bp. 2014¹⁹, 529sk.

⁶⁶ Ehhez ld. alapvetően D. Nörr: *Zum Traditionalismus der römischen Juristen*, in: D. Nörr: *Historiae iuris antiqui. Gesammelte Schriften* (hrsg. von T. J. Chiusi—W. Kaiser—H.-D. Spengler), 2003, II, 1119skk.

⁶⁷ A jogtudomány konzervativizmusához ld. általában Diódsi Gy.: *Sul conservatorismo della giurisprudenza*, Index 2 (1971), 166skk.

⁶⁸ A római jogtudósok kazuisztikus gondolkodásmódjával összefüggésben a hazai szakirodalomból ld. mélyrehatóan Pólay E.: *A római jogászok gondolkodásmódja*, Bp. 1988. A *custodia*-felelősség vonatkozásában — ti., hogy a lopáson kívül a *custodia*-kötelezett felel-e egy adott káreseményért vagy sem — a kazuisztikára nagy hangsúllyal utal Földi (legújabbán: *A másért való felelősség a római jogban* [id.], 232).

⁶⁹ Jól látható ugyanis, hogy a *casusok* (balesetek) *casus minorra* és *casus maiorra* történő felosztása nem fogja át a balesetek teljes körét; a kettő határmezsgyéjén olyan cselekmények vannak, amelyek még nem minősülnek ugyan *vis maiornak* — nem emberi erővel objektíve elháríthatatlan eseményekről lévén szó —, de már nem tartoznak az objektív *custodia*-felelősséget kiváltó *casus minorok* körébe sem. A közönséges rablásra (nem a *vis maiornak* minősülő rablótámadásra gondolunk e vonatkozásban) és a harmadik személy által elkövetett dologrongálásra gondolunk. Ezeket az eseményeket nézetünk szerint egy, a *casus minor* és a *casus maior* között elhelyezkedő új dogmatikai kategóriába szükséges besorolnunk, amit — a *capitis deminutio media* mintájára — nevezhetnénk akár *casus mediusnak* is. Persze, a forrásokban ez a kifejezés nem fordult elő, de a *casus minor* fogalma is az újkori jogtudomány terméke, és a *casus medius* fogalmának bevezetése a klasszikus római jogra nézve korántsem tekinthető anakronisztikusnak, mert ide olyan esetek tartoznak, amelyek — legalábbis értelmezésem szerint — nem sorolhatók a *custodia*-felelősséget kiváltó kisebb balesetek körébe, de *vis maiornak* sem tekinthetők. Még ha a jogtudományban általában tapasztalható konzervativizmus és az új fogalmak bevezetésével szembeni berzenkedés miatt a *casus medius* fogalmának bevezetése talán némi ellenállásba is ütközne, mégis úgy vélem, hogy a *casusok* eddigi szakirodalmi felosztása, ill. csoportosítása logikusan, a forrásokkal is összhangban álló módon és nem utolsósorban didaktikai szempontok miatt is nézetem szerint jól kiegészíthető ezzel az új, köztes fogalmi kategóriával.